
**MTA Law Working Papers
2016/13.**

**Mit kérdez a pszichológus
a jogtudatról?**

Hunyady György

Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences

Budapest

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Hunyady György*

Mit kérdez a pszichológus a jogtudatról?

A közelmúltban tettünk közzé egy kötetet, „A jog szociálpszichológiája” címen, amelyről bizvást mondhatjuk, hogy az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolája – szaktudománya sajátos szellemében - a jogtudat tanulmányozáshoz látott hozzá. A jogi fogalmak, jogelvek és jogi érvelések szűken körülhatárolt értelmezéséhez képest mi **jog-releváns nézetek szerveződésével** kezdtünk foglalkozni. E szerveződés kifejezés arra utal, hogy **rendszer** keresünk és **dinamikát** követünk, **érzelmi színezetű, motívum vezérelt** gondolkodással számolunk és nem tévesztjük szem elől e gondolatok személyen belüli és átfogó, társadalmi **kontextusát**. Tettük ezt merészen a kérdezettek mozgásterét lezáró kérdésekkel, provokatív alternatívák kínálatával és skálák sokaságával, hogy a válaszok tömkelegéből attitűd-szerű képződményeket bányásszunk elő. A médiaelemzés, vagy életinterjú csak enyhít a módszertani összképen. Így vizsgáltuk a 2010 utáni jogalkotására adott társadalmi reakciókat: a régi alkotmány és az épp bevezetett új alaptörvény összehasonlítását, a választási jogszabályok rezonanciáját, és például a hajléktalanokat sújtó szabályozás (félelmekkel is aláfestett) fogadtatását. Mind e téren megfigyelhető volt az erőltetett változástól való ódzkodás. A múlthoz láncolt és ugyanakkor friss megrázkódtatásokon is átesett közgondolkodásban követtük a demokráciával kapcsolatos közjogi vélekedések változó tartalmát és motivációját (mondanánk ezt a magunk laikus módján, ha Jakab András alkotmányjogi monográfiája épp most nem fosztana meg bennünket a „közjog” fogalmi konstrukciójának használatától). Azt is tapasztaltuk, hogy a sokféle gyanakvással terhelt közvéleményben jelen van akár az összeesküvés-elméletekre való fogékonyság is, de a 10-es évek elején még végső soron felülkerekedik az állam- és jogrenddel lojális nézőpont. Az emberjogi aktivitásban kiteljesedő civil kezdeményezések ugyan szórványosan jelentkeznek, de hagyományok nélkül a kormányzati túlnyomással szemben még kiforratlan stádiumban vannak. A vázolt tematikával foglalkozó kötetünk alcíme „A hiányzó láncszem”, ami arra utal, hogy a jog és pszichológia között (túl a pszichológus szakértők hagyományos alkalmazásán s a pszichológus szakértelem kínálatán az igazságszolgáltatásban // 1. DIA//) ez a hídverési kísérlet szokatlan.

---

* ELTE PPK Pszichológiai Intézet, professzor, az MTA rendes tagja

A jog és pszichológia kapcsolati hagyományai	
Sztenderd szakértés tárgya	Ajánlkozó szakértelem tárgya
Azonosítás	Implicit előítéletek
Hazugságvizsgálat	Csoportdinamika, motivált gondolkodás a bíróságon
Beszámíthatóság/ítélőképesség	Eljárási és büntetési hatóságok
Gyermekelhelyezés	Laikus elméletek az igazság/osság/ról

A címadó kérdésünkre ugyanis az az egyszerű és tényszerű válasz, hogy a pszichológus általában **semmit nem kérdez** a jogtudatról. Ennek több az oka. Így az Amerikában megfogant szociálpszichológia is eredendően társaslélektant művel és nem társadalomlélektant (mely kettő megkülönböztetésére a magyar nyelv géniusza tüstént kész, a szakterület világnyelve azonban csak hosszabb gyötrődés után tudja a bevett social psychologyból desztillálni a rosszízű műszóval jelölt societal psychology-t, amelynek szűk klubja vállalkozik társadalmi folyamatok és struktúrák lélektani aspektusainak tanulmányozására). Kétségtelen, hogy a verbális formába begombolkozott jogszabályok, a bennük meghúzódó jogelvek és a belőlük levezetett jogi érvelés racionalitása nem vonzza a pszichológusok figyelmét. Ezek csak akkor és annyiban válnak tudományunk tárgyává, ha szervezetben öltenek testet, ha normasértőket nyomorgatnak, vagy amikor szószólóik – a jogászok – pályáivé kerül előtérbe, igazságosztó indítékaiktól a szakmaspecifikus kiégésig. A jogi fogalmak és elvek ismeretének társadalmi szintjét és megoszlását a pszichológusok nyugodt szívvel tekintik a szintén empirikus jogszociológia vadászterületének. Kitéüntetett esetben az egyéni jogtudat kifejlődésére ügyelnek, abból kiindulva, hogy az általuk módszeresen és teoretikus eredménnyel vizsgált erkölcsi fejlődés és a jogtudat megalapozása, az igazságról és a jogszerűről vallott vélekedések alakulása nem teljesen függetlenek egymástól (amint ezt Vári Ibolya úttörő könyve nálunk is leírja).

Szerintem azonban – és itt a derülátó fordulat - ez a távolságtartó attitűd megtörik, amikor formát ölt és találkozik két felismerés. Ezek egyikét remekül demonstrálja Sajó Andrásnak öt éve a Yale University Press-nél megjelent kötete, a Constitutional Emotions. Ennek vezérmotívuma az, hogy a demokratikus jogok kinyilvánítása nem a felvilágosult racionalitás vulkanikus kitörése volt a francia forradalom idején, hanem **társadalmi csoportérzelmek hullámverése** által ösztönzött és kísért történeti fejlemény.

A másik felismerés magának a szociálpszichológiának a fejlődéséből fakad, amikor a kanyargós útján eljut **a társadalmi nagycsoportok érzelmfűtött és értékelő töltetű viszonyainak** szisztematikus vizsgálatához. Ennek az az előzménye, hogy az Amerikában megizmosodott

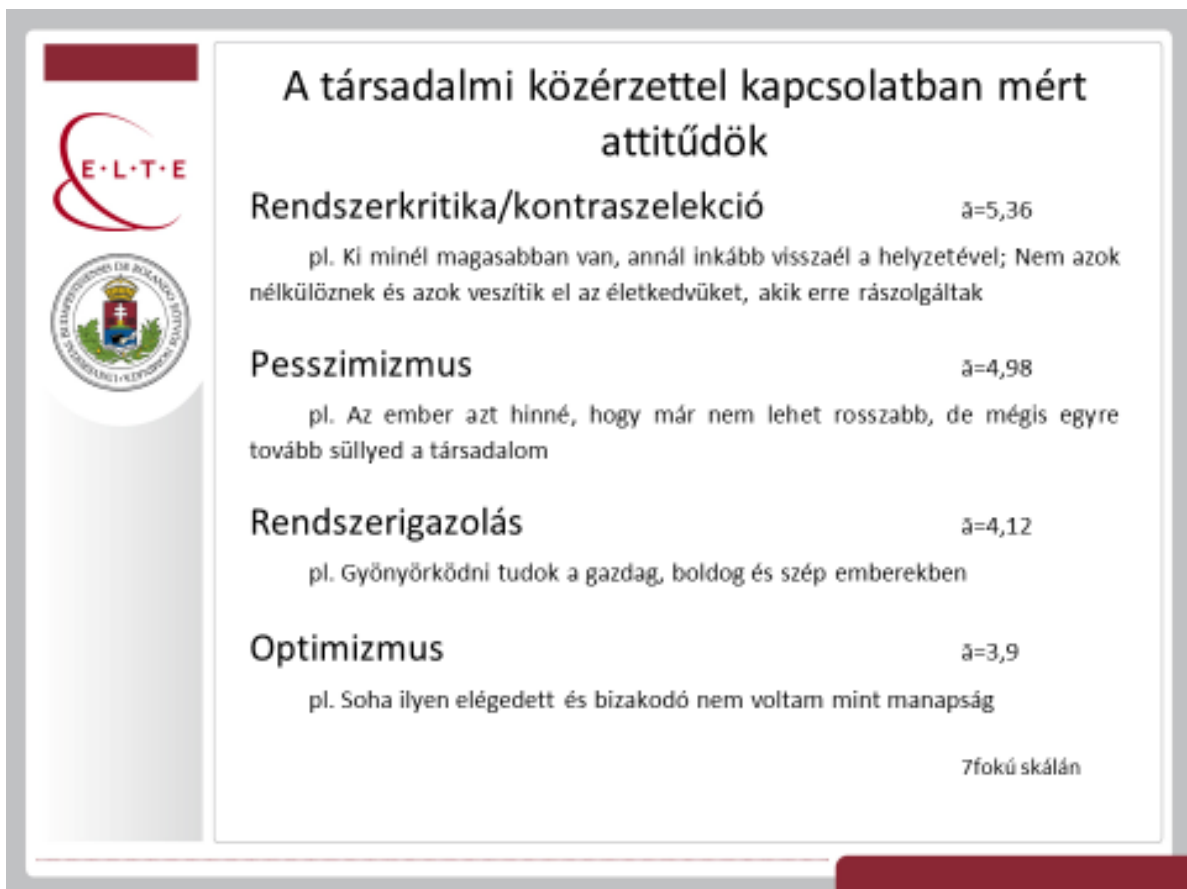
tudományág szellemi expanziója – mondhatnánk visszatérése – Európába a 60-es, 70-es években felelevenítette az egyének feletti, az egyéneket összezáró pszichológiai közösség problematikáját, mégpedig kétféleképpen. Egyfelől a kollektív képzetek Durkheim-i gondolatát továbbhordozó **szociális reprezentáció elméletében** (amelynek jellegzetes példája Willem Doise monográfiája arról, tételesen hogyan élnek az emberi jogok a közfelfogásban). Másfelől a **szociális identitás elméletében**, amely szerint az egyén önkategorizáció és önsztereotipizálás révén társadalmi csoportok motivált képviselője lesz. Amint a szociálpszichológia **az önjáró egyén és az őt inkorporáló társadalom közötti kölcsönviszonyt** tanulmányozza, akkor az államéletet kísérő, kifejező és formáló jogrendszer a szociálpszichológia nézőpontjából új értelmet és jelentőséget kap. Választ kell találni arra a szakirodalmi kulcsszereplő Tom Tylor által világosan megfogalmazott alapkérdésre, hogy az emberek társadalmi életüket nagyban meghatározó módon „miért engedelmeskednek a jognak”. Ebben a kontextusban korántsem közömbös, hogy mit is értenek ők jognak, de mégoly fontos az is, hogy a jogkövetésnek mi a motivációja és az érzelmi tónusa, beleértve a jogrendre és képviselőire rávetülő önkéntes engedelmisségi hajlamot, a legitimitációt.

A mai szociálpszichológia messze visszhangzó elméletei különböző aspektusból tárgyalják a társadalom informális és formális hierarchiájában működő legitimitációt. **A szociális dominancia elmélete** azt látja és láttatja, hogy a társadalom evolúciósan bevált rendje a hierarchikus szerveződés, abban vannak egyéni különbségek, hogy ki mennyire involvált a hierarchia és az ezen belüli magasabb pozíció kivívásában. A magasabb pozíciót betöltők helyzetük stabilizálására és kiterjesztésére mindenkor egész eszközrendszert működtetnek, ennek alkotó elemei az ún. legitimitációs mítoszok is, amelyek racionális köntösben az egyenlőtlen viszonyok és pozíciók fenntartása mellett érvelnek. A társadalmi viszonyokra ügyelő szociálpszichológia másik irányzata, a rendszerigazolás elmélete viszont épp arra keres magyarázatot, hogy a lent lévők – az esetek döntő többségében – miként és miért fogadják el a hierarchia rendjét, ebben alávett helyzetüket, és **miért legitímálják** a fent lévők pozícióját és az uralmukat szolgáló és megtestesítő intézmények szerepét.

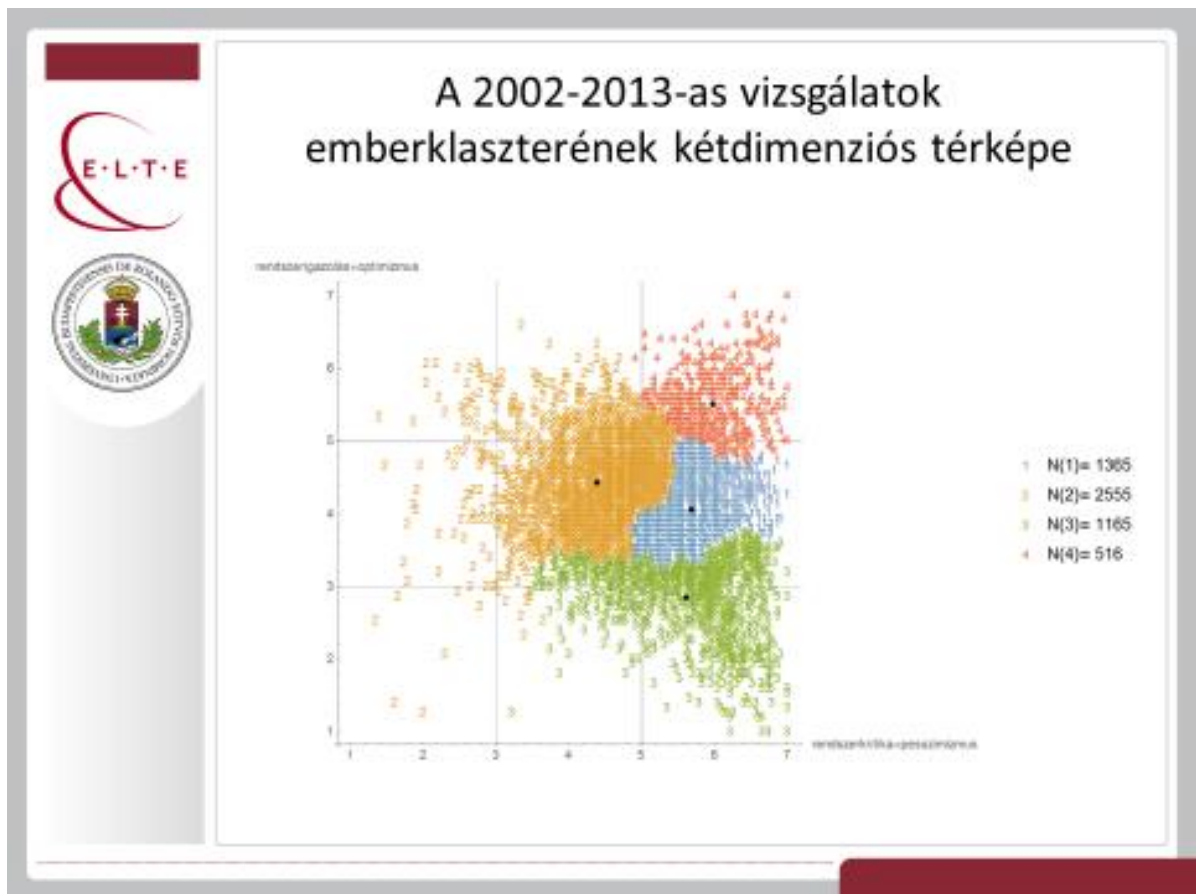
A rendszerigazolás kiterjedt irodalma a társadalmi hierarchiát visszatükröző közkeletű sztereotípiák tartalmából indult ki, de az önálavetésnek e tendenciáját burkolt formákban, az implicit sztereotípiák és attitűdök nem tudatos szintjén is demonstrálta. Arra jutott, hogy az a hiedelem, hogy a társadalmi pozíciók az érdemek, értékek szerint alakulnak (legalább is rövid távon) megnyugvást hoz. A rend felborulásának jele vagy veszélye (vagy akár más, kifejezetten személyes nyugtalanító helyzet) felerősíti a rendszerigazolás tendenciáját, az evilági viszonyokat idealizáló hiedelmek elfogadására hajlamosít. A rendszerigazolás belsővé teszi a társadalmi egyenlőtlenségeket, ha a politikai konzervativizmust úgy fogjuk fel, mint az egyenlőtlenséget fenntartó változatlan ideológiáját, akkor konzervativizmusra hajlamosít. Ez némileg magyarázza a munkásosztály és a társadalom peremére szorult rétegek politikai magatartását: e körben az érdek-alapú racionális várakozásokkal dacolva erős a hajlam a jobboldali konzervativizmusra, akár a társadalmi megkülönböztetést kiélező jobboldali radikalizmusra is. Az elmélet atyja, John Jost és munkatársai érvelnek azzal is, hogy a rendszerigazolás **a demokratikus jogegyenlőség elvi alapján álló amerikai igazságszolgáltatás gyakorlatában is** jelen van: kezdve azon, hogy kik kezdeményeznek pert, milyen (esetenként paradox) irányban elfogultak a tanúk és esküdtek, a bíróság előtt érvelés milyen keretezés mellett hatékony, és így tovább. A jogrendszer működése szempontjából ezek lehetnek tanulságos megfigyelések, ám számunkra annak van kitüntetett jelentősége, hogy **a demokrácia expanzív hazájában is fennálló társadalmi hierarchiát** pszichológiai mechanizmusok hogy támogatják, hogyan **legitimizálják** (e szó itt bevezetett, kitágított értelmében). A rendszerigazolás elmélete társadalomkritikus, a racionális érdekvényesítéstől eltérítő hamis tudatot vél tetten érni a fennálló társadalmi különbségek, pozíciók, eszközszerepet betöltő intézmények legitimizálásában. Ugyanakkor némi tanácstalansággal fogadja, hogy a piacgazdasági demokráciák majd teljes körében (Amerikáról

Olaszorszáig, Izraeltól Izlandig) megtapasztalt tendenciák a kelet-közép európai társadalmak (különösen a magyarok) körében mintha nem érvényesülnének. Itt szembesülnek olyan kérdésekkel, hogy miért nincs az emberekben hit az igazságos világban (amely egyszerre deformálja a társadalom képét és ugyanakkor a maga illuzórikus módján motiválja a személyes boldogulás és társadalmi jóllét felé törekvést) ennek híján miért honol itt a tehetetlenség, a lemondás, általános szkepszis, a jogintézményekre is kiterjedő bizalmatlanság, legfeljebb a közelebbi vagy távolabbi múltba vesző nosztalgia szelleme?

Nem kell azon hosszan tanakodnunk, hogy a rendszerigazolás mechanizmusától gyökeresen eltér az általam 2002-ben „kontraszelekciós élménynek” nevezett morális felhangú elégedetlenség, mely szerint a társadalmi pozíció és a személyes kvalitások itt szöges ellentétben állnak egymással. **Kettős kutatási célunk** az, hogy megkíséreljük tisztázni a rendszerigazolás és a rendszerkritika **viszonyát** a közgondolkodásban, és **együtthatásukat** a nálunk meg-megújuló jogrendszer fundamentális részét képező demokrácia felfogására. //2. DIA//

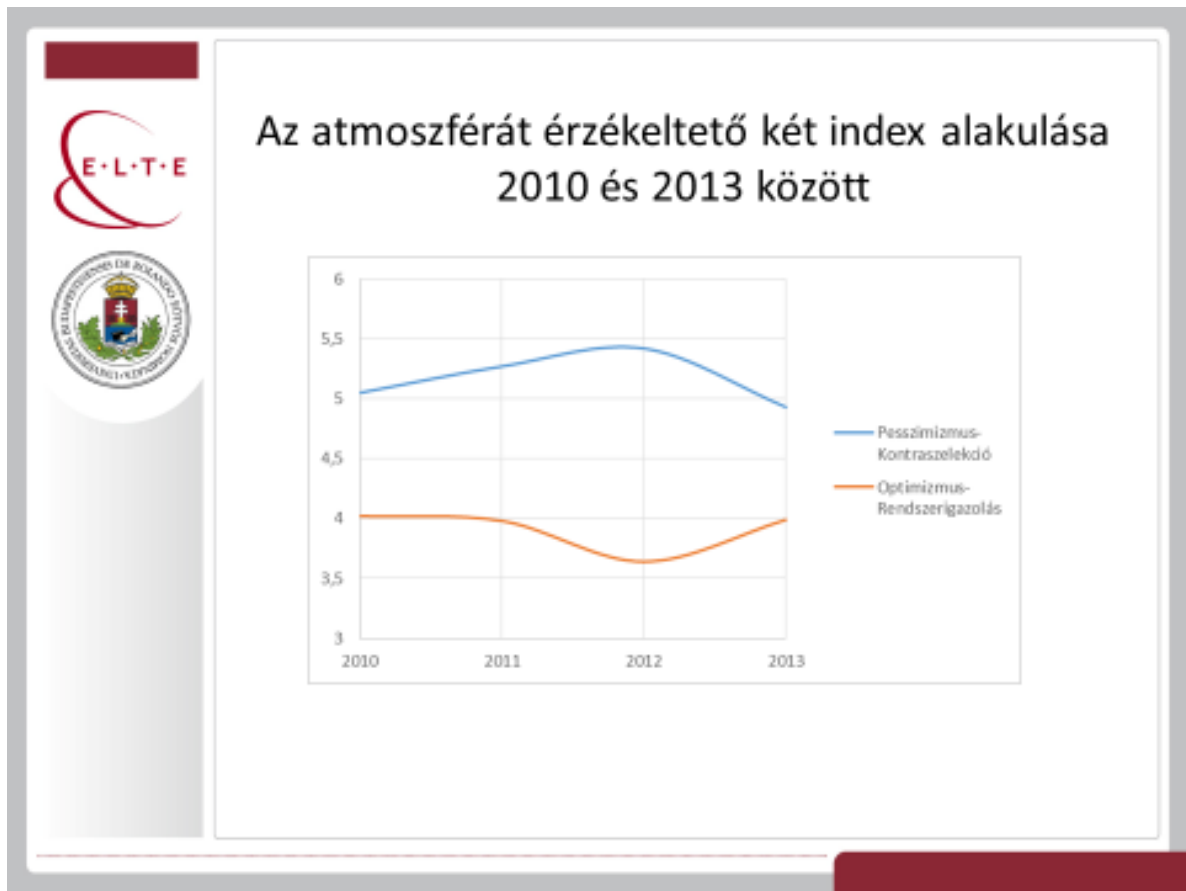

Köztük – mint a 2002 és 2013 közötti kutatások összevont mintáján láthatjuk – nincs lineáris kapcsolat. Mivel a rendszerigazoló és rendszerkritikus két konzekvens pólus mellett számosan vannak, akik egyik véglet felé sem húznak, ismét mások meg a két pólust (érdektelenségből vagy cinikusan) egyaránt elfogadják. A válaszadók jellegzetes típusainak elrendeződése a koordináta rendszerben egyértelműen mutatja, hogy mindemellett nálunk valóban a rendszerkritika dominál az összképen: ebben a rendszerigazolás ritkán magasodik ki, míg a kérdezettek reprezentációinak túlnyomó többsége a rendszerkritika és pesszimizmus magasabb szintjén, az ábra jobboldalán torlódik.

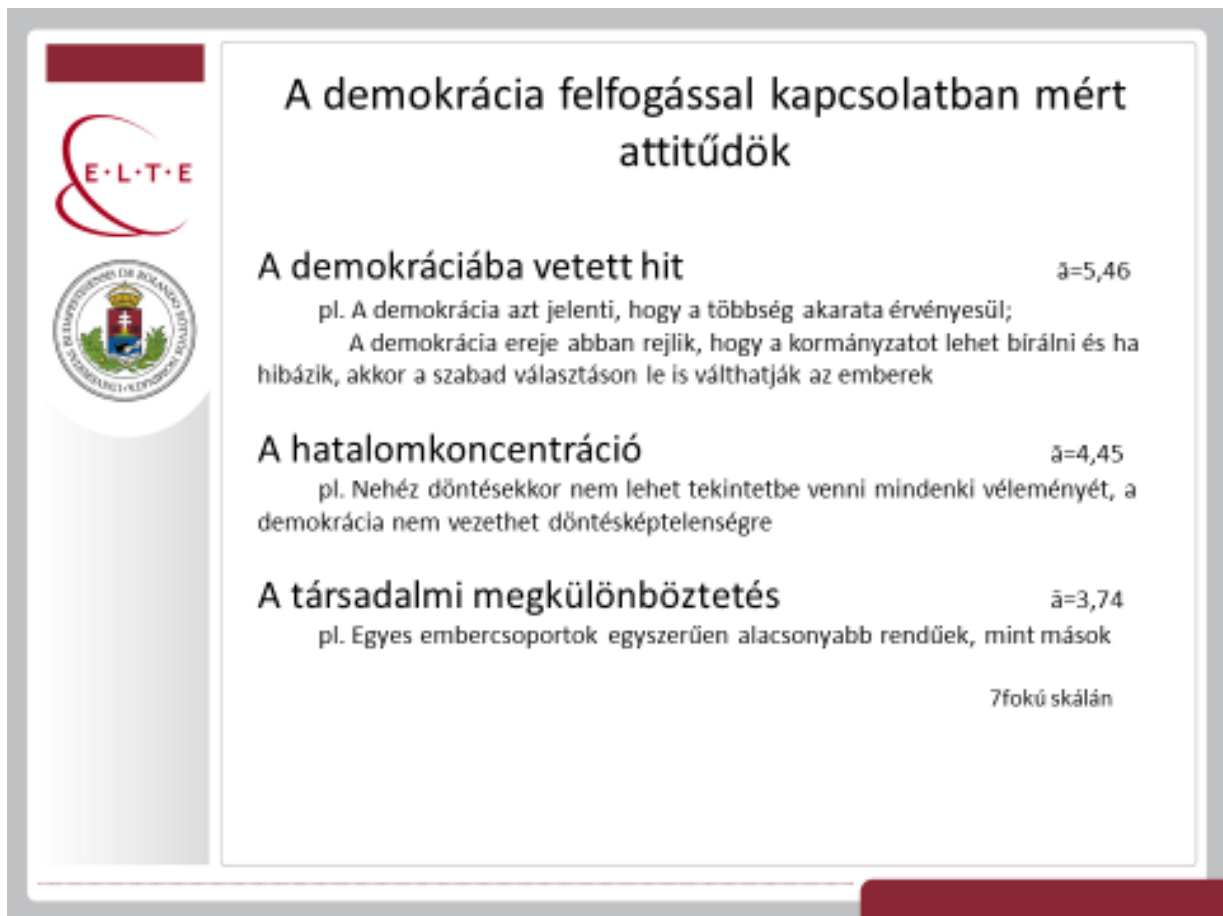
Az általunk definiált és mért társadalmi közérzet alakulása az időben különösen tanulságos //5. DIA//:

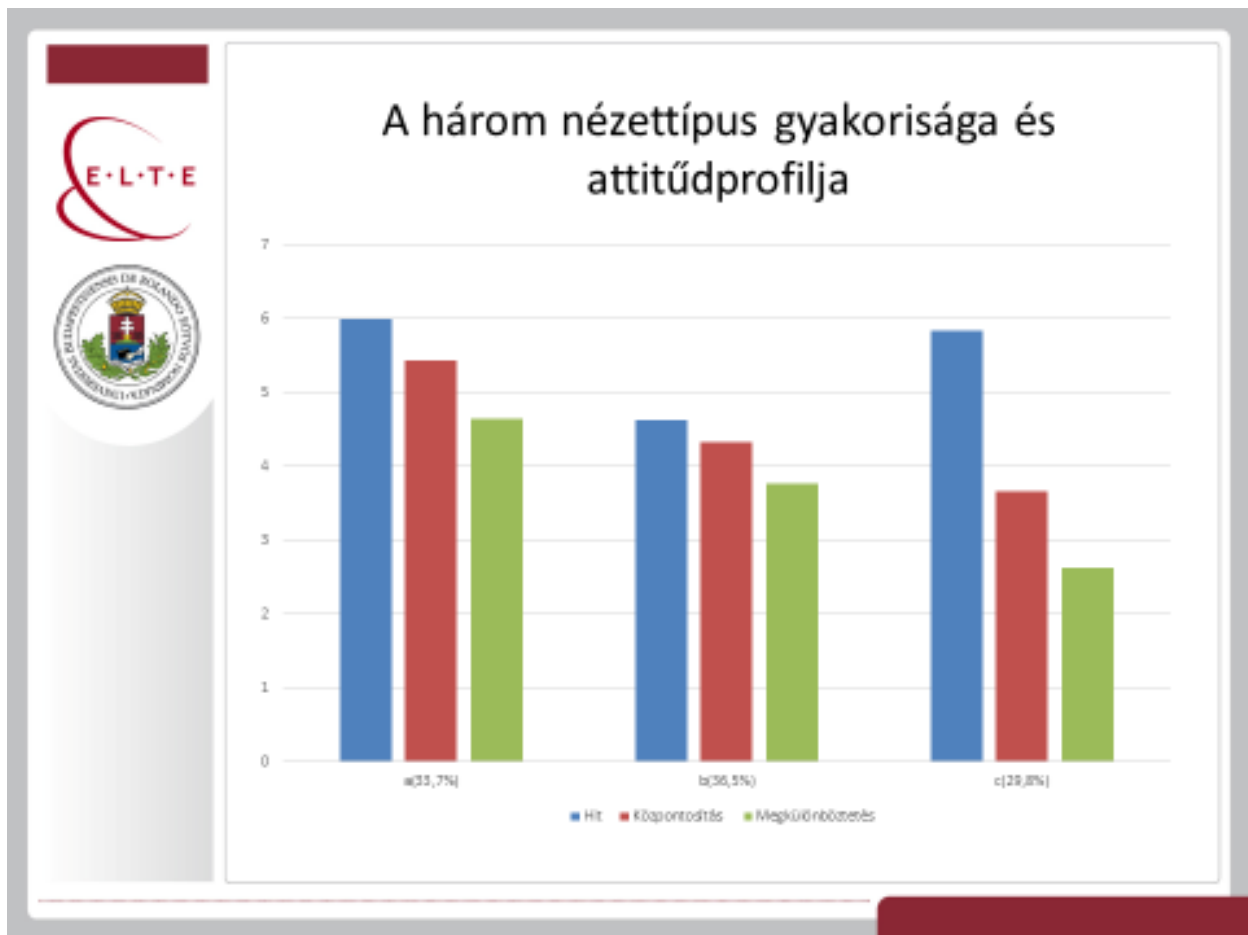
A politikai hányódás után 2010-ben bekövetkező lényeges fordulat alig-alig csökkentette a feszültségek mértékét, és a rendszerkritika szilárd dominanciája fennmaradt. 2010 és 2013 között viszont látványos mozgások mentek végbe: a rendszerkritika nőtt és a rendszerigazolás csökkent 2012-ig, majd trendfordulat következett és a feszültségek alapszintje visszaállt. Közelebb férközünk a rendszerigazolás természetéhez, ha felismerjük, hogy ezt a változás lehetősége, sőt valószínűsége csökkenti, ám a változás esélyének elenyészésével a fennálló helyzet igazolása erősödik.

A társadalmi közérzet dinamikája számunkra itt most annyiban érdekes, hogy milyen hatással van az államérettel és a demokratikus jogrendszerrel kapcsolatos tapasztalatokra és várakozásokra. 2010-től vizsgáltunk a demokratikus államrendre és társadalompolitikára vonatkozó nézeteket //6.DIA//, és ezek körében három egymástól elkülönülő nyalábot találtunk.

Az első a demokrácia alapelveibe vetett hit tételeit ölelte fel (ezek elfogadása, illetve megkérdőjelezése egymással összefüggött, ilyen értelemben rendszert képeztek, akkor is ha az alapelvek között van logikai feszültség: itt most Jakab Andrással nyomán felszabadultan mondhatjuk, hogy az alapelvek nem kivételt és kompromisszumot nem ismerő szabályok, hanem optimalizálási imperatívuszok, amelyek követendő irányokat jelölnek ki). A második nyaláb az állami hatalom kormányzati központosítására vonatkozott (amely a politikai berendezkedés bevallott szándéka a demokrácia formai kritériumainak keretei között). A harmadik nézetecsoport a társadalmi különbségek és megkülönböztetések tárgykörére vonatkozott, az egyenlőség demokratikus alapértékét téve próbára. //7.DIA//

Általában is, kérdezettek jellegzetes nézetrendszereiben is a legnagyobb egyetértéssel az első, a legkisebvel a harmadik tételnyaláb találkozott. Vannak klaszteranalízissel feltárható jellegzetes nézetrendszerek: a kérdezettek közel harmada mindhárom attitűdöt képviselte, a társadalmi megkülönböztetést is beleértve, egy újabb népes harmad ez utóbbit elvetette, de a demokráciába vetett hitet és a hatalomközpontosítás szükségességét együtt vallotta, és végül egy összességében gyenge harmad volt az, amely elhárította mind a diszkriminációt, mind a központosítást és egyedül a demokratikus alapelvek mellett szállt síkra. Különösen e harmadik típus jelentkezési gyakorisága lengett ki a 2010 és 2013 közötti időszakban. //8.DIA//

Szembeötlő, hogy e gyakoriság a rendszerkritika erejével együtt alakult, 2012-ben ért csúcsra és 2013-ban visszaesett. E látványos együttmozgás valószínűsíti, hogy a rendszerkritika feszítő ereje a 10-es évek elején a demokrácia irányába, a központosítás ellenében hatott, de ennél a részleteiben feltárható összkép bonyolultabb. Elég az nyers adat, hogy a demokrácia egyöntetű igénylése mellett a hatalomközpontosítás támogatói e rövid periódusban rendre meghatározó többségben voltak, és hogy a rendszerigazolás szubdomináns változója a társadalmi hierarchiát meredekebbé tévő mindkét nézetrendszerben (a hatalomösszpontosításban és a diszkriminációban) megtalálta a maga kifejezési formáját //9.DIA//.

Társadalmi atmoszféraattitűdök korrelációs mátrixa

	A demokrácia felfogás összetevői		
	Demokráciába vetett hit	Hatalom összpontosítása	Megkülönböztetés
Rendszerigazoló-Optimizmus	-.027	,505	,408
Kontraszelektív-Pesszimizmus	,481	-.001	,193

Anélkül, hogy az eredmények finom részleteibe belemennénk, leszűrhetjük, hogy társadalmunk közérzetében **a rendszerigazolás és a rendszerkritika ambivalenciája** van jelen. A rendszer demokratikus formátuma, jogelvei és intézményei támogatást élveznek mindkét oldalról, a rendszerkritika a 10-es évek elején mindenekelőtt **a demokrácia intaktsága és a társadalmi egyenlőség védelme** irányába hat. A rendszer igazolása viszont kiterjed a 2010 után bekövetkező **hatalmi koncentráció és körülhatárolt körben az élesedő társadalmi egyenlőtlenségek** támogatására is. A kettős motiváció tehát kihat a társadalmi ideológiára és a jogpolitikai közfelfogásra.

Ez csupán egy jelentörténeti pillanatfelvétel, felemlégetett kötetünkben kísérletet tettünk arra, hogy a pártállami szocializmus megszépült emlékezetéből és a rendszerváltás feszültségeket generáló tapasztalataiból magyarázzuk a rendszer, közérzete és legitimitása közötti szövevényes viszonyokat. A múltba vezető nyomok és a jövő kilátásai egyaránt újabb és újabb kérdéseket kínálnak a pszichológusoknak. A jog és pszichológia kapcsolatában – megítélésem szerint – annyiban érkeztünk fordulóponthoz, hogy a jogot illető kérdések megválaszolását a pszichológia művelői már nem pusztán tudományuk alkalmazásának fogják fel, hanem a tág értelemben vett jogtudat tanulmányozását az ember és társadalom viszonylatában tudományuk kiteljesedésének tekintik. Egy lényeges új terep.

© Hunyady György, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Szalai Ákos

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor, Szalai Ákos, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515